

AZ EMLÉKEZÉS TEREI JULI ZEH A CSEND IS ZAJ C. REGÉNYÉBEN, AVAGY UTAZÁS BOSZNIA- HERCEGOVINÁN KERESZTÜL

HORVÁTH ANDREA

Összefoglaló: Számos kortárs németnyelvű szerző irt az egykori Jugoszlávia háborús széteséséről. Juli Zeh A csend is zaj (2002) című regénye egyike azon kivételeknek, melyekben Bosznia-Hercegowina és közelmúltja nem projekciós felületként szolgál (bel)német diskurzusok számára. A jelen írás célja, hogy a szövegben megvizsgálja, mely elbeszélőtechnikai eljárásokat és irodalmi stratégiákat alkalmaz a szerző, hogy a boszniai háborút útleírásban mutathassa be, miközben követ egy fő irányelvet: kerül bármiféle dichotomizálást a saját és Másik között és így módon bármiféle otheringet, balkanizmust.

Kulcsszavak: Zeh, balkanizmus, jugoszláviai háború, sztereotípa

Ha eltekintünk Peter Handke *Nyári utóirat a téli utazáshoz* (Sommerlicher Nachtrag zu einer winterlichen Reise, 1996) c. művétől, Juli Zeh publikációja volt az első nagyhatású, német nyelvű szerző tollából származó irodalmi mű a háború utáni Bosznia-Hercegovináról, illetve Jugoszlávia háború utáni széteséséről. Zeh útleírásának első megjelenésekor – műfaja és az általa érintett régió miatt – szükségszerűen Handke két útleírására, ill. az ezzel együttjáró polémiaira apellált. Zeh ezáltal belépett az erős politikai és mediális töltésű, és irodalmi szemszögből ezidáig éppen Handke által képviselt diskurzusba, mely az egykori Jugoszlávia háború utáni széteséséről szólt. A műre akár úgy is tekinthetünk, mint egy fiatal szerzőnek – aki sikeres és díjjal kitüntetett debütáló regénye, a *Sasok és Angyalok* (2001) után már a Volker Hage által jegyzett *Fräuleinwunder*-generáció képviselőjeként volt ismert – egy ügyetlennek egyáltalán nem nevezhető stratégiai fogására, melynek révén

Horváth, A. (2014). Az emlékezés terei Juli Zeh *A csend is zaj* c. regényében, avagy utazás Bosznia-Hercegovinán keresztül. *Topos* 3, 85-99.

Horváth, A. (2014). Az emlékezés terei Juli Zeh *A csend is zaj* c. regényében, avagy utazás Bosznia-Hercegovinán keresztül. *Topos* 3, 85-99.

írónként és értelmiségiként az irodalom és politika metszéspontján találhatja meg a helyét. A továbbiakban *Die Stille ist ein Geräusch. Eine Fahrt nach Bosnien* [A csend is zaj] (2002) c. útleírás ún. „szoros olvasása” (*close reading*) következik, majd megvizsgálom, mely elbeszélőtechnikai eljárásokat és irodalmi stratégiákat alkalmaz a szerző, hogy a boszniai háborút útleírásban mutathassa be.

Slavoj Žižek 1997-ben a következő megértési stratégiát javasolja: „Figyelembe véve a posztjugoszláv háborút, egyfajta fordított fenomenológiai redukciót kellene elérni, a jelentések sokaságát és a múlt spektrumainak gazdagságát, mely lehetővé teszi számunkra egy helyzet ‘megértését,’ képtelenesen zárójelbe tenni. Ellen kellene állnunk a ‘megértés’ csábításának és úgy kellene tenni, mint amikor egy televízió hangját kikapcsoljuk” (587-593. o.; szerző fordítása). A jugoszláv krízis esetében elkerülhetetlen, hogy a megszerezni kívánt tudás érdekében felfüggeszük magát a „megértést.” A jelen tanulmány elsődleges vizsgálódási tárgya azonban nem Jugoszlávia háború utáni szétesése, hanem ennek a kortárs német nyelvű irodalomban való visszatükröződése, különös tekintettel az identitás-alteritás dinamikáira.

Maria Todorova (2002) szerint Jugoszlávia a háború következtében történő felbomlása során, különösen a tömegmédiá és politika elbeszéléseiben, fokozottan alkalmazták a bolgár-amerikai történész által „balkanizmusként” is aposztrofált a hegemoniális diszkurzív és narratív megformázási mintákat. Ezekben a Balkán a barbár, az agresszív, a félcivilizált, a fél-orientalista, a fejletlen és az intoleráns szimbólumaként jelenik meg. A „médiapolitikai diskurzus” (Link, 2005, 392. o.) amelyre Todorova utal, a jugoszláv háborúról szóló szövegek alapanyagát képezte, így többek között Juli Zeh, a 1974-es születésű német jogász és író útleírásait is.

Regényében Lipsécen, Bécsen, Mariboron és Zágrábon át, különösebb előkészületek nélkül, vonattal, busszal, bérautóval, egy Othello nevű kutya társaságában zajlik az utazás keresztül-kasul Bosznia-Hercegovinán. A tervezés gondolatát azonban az elbeszélő már a kezdetekkor elvetette: „Elvégre

Horváth, A. (2014). Az emlékezés terei Juli Zeh *A csend is zaj* c. regényében, avagy utazás Bosznia-Hercegovinán keresztül. *Topos* 3, 85-99.

vannak dolgok az életben, amelyekre nem lehet felkészülni.”¹ Maga a szöveg útleírás, mely egy valószínűsíthetően nem fikatív utazást mutat be fikcionális eszközök és narratív módszerek segítségével.² A 24, címmel ellátott fejezetre tagolódó *A csend is zaj* c. útleírásban nyomkövethető szövegspecifikus stratégia az a jelen időben történő fogalmazásmód, mely lemond az előrevetítésekről és visszautalásokról. Daniela Finzi szerint ez azt a benyomást keltheti, mintha szinte semmi különbség és semmilyen időbeni távolság nem lenne a tapasztalás és elbeszélés, a valóság és a nyelv között, mintha az értelmezés retrospektív jellege nem létezne (2013, 195-196. o.). A megélt tapasztalatok narratív átformálásának háttérbe szorítása annak a közvetlenségnek a vágyát, ill. igényét mutatja, mely a szöveg egészen programszerűen végighúzódo stratégiával van összhangban, ami nem más, mint a világ létére való *rácsodálkozás*: „Ismét gyerek vagyok és csupán pár óra alatt felnövök, azon csodálkozva, milyen a világ,”³ jegyzi meg az utazó Mostarban, a célország második állomásán.

Amennyiben Ingrid Bacher Szarajevó-elbeszélése a németnyelvű szerzők azon Jugoszlávia háborús széteséséről szóló művei közé tartozik, melyek Bachmann-Medick szavaival írhatók le – „Selbstfindung im Licht des Anderen” (2004, 262-296. o.), tehát magunk megtalálására vállalkoznak a másik fényében –, akkor Zeh ezzel ellentétben épp azon igyekszik, hogy Bosznia-Hercegovina és közelmúltja ne funkcionáljon projekciós felületként belnémet diskurzusok és értékek számára. Ténylegesen megfigyelhető a következő, szöveg „mögött” (és valószínűleg az utazás „előtt”) húzódo irányelv: az álljon az előtérben, ami a „közös,” ne az, ami elválaszt; lehetőség

---

¹ „Es gibt eben Dinge im Leben, auf die man sich nicht vorbereiten kann” (Zeh, 2002, 10. o.; szerző fordítása). A továbbiakban a regényrészletek magyarul a szerző fordításában jelennek meg a szövegben, míg az eredeti részletek a lábjegyzetben németül.

² Juli Zeh 2001-ben járt először Boszniában. Az utazás célja az volt, hogy felderítse, a médiákban bemutatott ország létezik-e (Rabitz, 2007).

³ „Ich bin wieder Kind und wachse heran innerhalb weniger Stunden, staunend darüber, wie die Welt ist” (Zeh, 2002, 46. o.).

Horváth, A. (2014). Az emlékezés terei Juli Zeh *A csend is zaj* c. regényében, avagy utazás Bosznia-Hercegovinán keresztül. *Topos* 3, 85-99.

szerint kerülünk bármiféle dichotomizálást a saját és Másik között és ily módon bármiféle *othering*et, balkanizmust.

Az ország és lakóinak idegensége messzemenően mérséklődik a történetet átélő és elbeszélő én segítségével: az idegen szokások így nem tűnnek idegenszerűnek, legfeljebb szokatlanak. Így az idegenszerűség saját (aszociális) viselkedésben – „Már megint elfelejttem levenni a cipőmet”⁴ –, az idegenség érzése pedig a saját testben nyilvánul meg: a boszniai Travnikban töltött első éjszakája után a hátizsákkal utazó szemei „az arcában ülő idegen testnek”⁵ tűnnek; Szarajevóban pedig úgy járja az utcákat, „mintha valaki kölcsönvette volna a testét, hogy egy darabig abban lakozzon.”⁶ A Mostarban vásárolt és feladott képeslapon avagy „palackpostán” (címezésként ugyanis csupán Németország lett megadva) ezek a sorok állnak: „Mostarban vagyok. Itt sem más, mint máshol.”⁷ Az utazó kísérlete arra, hogy a saját maga és a más megkülönböztetését elkerülje, nem sikerül, mivel a külföldiek, akikkel találkozik, állandóan németként, vagy még inkább „Németországból jött, de csodás”-jelenségként tekintenek rá, így újra és újra idegenségével és nehezen tagadható azonosságával kell konfrontálódnia. „Ha valaki kutyával akar egy étterembe belépni,” mondja Dario, „akkor azonnal lehet tudni: Ez egy német. Vagy ha valaki abból indul ki, hogy a Balkánon dúló háború népek közötti gyűlölködésből fakadt.”⁸ Még ha megérkezése után az utazó meg is ismeri Szarajevó katlan formájú elrendezését és olvas is a boszniai háborúról, akkor is kénytelen beismerni amint az emberektől távolabb kerül:

---

⁴ „Schon wieder vergesse ich, die Schuhe auszuziehen” (Zeh, 2002, 34. o.)

⁵ „wie Fremdkörper im Gesicht” (Zeh, 2002, 75. o.).

⁶ „als hätte jemand [ihren] Körper ausgeliehen, um eine Weile damit herumzulaufen” (Zeh, 2002, 75. o.).

⁷ „Bin in Mostar. Hier ist es nicht anders als anderswo” (Zeh, 2002, 52. o.).

⁸ „Wenn jemand mit Hund ein Restaurant betreten will, sagt Dario, weiß man sofort: Das ist ein Deutscher. Oder wenn jemand davon ausgeht, es habe sich auf dem Balkan um einen Krieg aus Völkerhass gehandelt.” (Zeh, 2002, 31. o.).

Horváth, A. (2014). Az emlékezés terei Juli Zeh *A csend is zaj* c. regényében, avagy utazás Bosznia-Hercegovinán keresztül. *Topos* 3, 85-99.

Nem ismerem azt az érzést, hogy azzal hogy valamire szükségünk van, a másiktól valamit el kellene venni, akár ételt, vizet, gyertyát, tűzifát, olajat. Minden szál cigaretta és minden csésze kávé azzá lesz, amit valaki más iszik meg vagy szív el. Ha valamit közösen kell őrizni, még az álmot is kilopják egy edényből, ami mindenkié.⁹

A szövegben számos utalás támasztja alá azt a feltételezést, miszerint az író nő magatartása, azaz az országgal, annak történelmével és háborújával kapcsolatos (kezdeti) ismerethiánya stratégiai megfontolás – és eszköz – a részéről, valamint hogy Zeh részletekbe menően foglalkozott az utazási irodalom hagyományaival és fejlődésével, a *Writing-Culture*-vitával, valamint a posztkoloniális irodalomelmélet kritikus pontjaival (Finzi, 2013, 197. o.). Amellett, hogy a szöveg egy Bosznia-Hercegovináról szóló útleírás, az ennek alapjául szolgáló műfaj vizsgálata is egyben. Így például a regény a célországgra „a sötétség szíve” kifejezést használja, mellyel Joseph Conrad 1899-ben megjelent *Heart of Darkness* c. művére utal; Zeh szövegének végén pedig a következő olvasható: „Aki túl akarja élni a poklot, annak alkalmazkodnia kell a hőmérsékletéhez.”¹⁰ Hogy az író nő jártas a kaland- és útleírások forma-, szókép- és toposzkészletében, mely a gyarmati terjeszkedés során alakult ki és így Zeh számára ártatlanságát is elveszítette, azt az utazó Mostarba való megérkezésének leírása bizonyítja: „Mindent egyszerre látok, az egész várost egy szempillantásra, mintha a fejem körül egy szem-koszorú lenne, s minden második röntgenfunkcióval bírna.”¹¹ Ezzel a „koloniális” nézőpontot, a mindent látó perspektívát változtatja meg, ill. figurázza ki. Ahelyett, hogy

---

⁹ „Ich kenne das Gefühl nicht, durch alles, was man für sich braucht, einem anderen etwas wegnehmen zu müssen, Nahrung, Wasser, Kerzen, Brennholz, Öl. Jede Zigarette, jede Tasse Kaffee wird zu einer, die jemand anderes trinkt oder raucht. Wenn man gemeinsam etwas zu bewachen hat, ist selbst der Schlaf gestohlen aus einem Topf, der allen gehört.” (Zeh, 2002, 75. o.).

¹⁰ „Wer die Hölle überleben will, muss die Temperatur annehmen“ (Zeh, 2002, 263. o.).

¹¹ „Ich sehe alles gleich zugleich, die ganze Stadt auf einen Blick, als hätte ich rund um den Kopf einen Kranz von Augen, jedes zweite mit Röntgenfunktion” (Zeh, 2002, 43. o.).

Horváth, A. (2014). Az emlékezés terei Juli Zeh *A csend is zaj* c. regényében, avagy utazás Bosznia-Hercegovinán keresztül. *Topos* 3, 85-99.

helyzetét egy vertikális rendben meghatározná, és azt sugallná, hogy átlát mindent, az utazó vizuális *overkill*nek teszi ki magát, anélkül hogy az egyes puzzledarabokat ill. pillanatfelvételeket egy képpé tudná összerakni. Finzi szerint az író jó ismeri a műfaj specifikumait és csapdáit, ezért nem meglepő, hogy a kaland- és gyarmati elbeszélések¹² narratológiai szempontból központi momentuma is megtalálható itt (Finzi, 2013, 198. o.). Az utazó a Mariborból Zágrábba vezető vonatút során rövid ideig kapcsolatba kerül egy házaspárral, „[...] megértik, bólintanak és ők is rámosolyognak. A kapcsolatfelvétel a helyiekkel sikeres volt tehát, mégha csak horvátokról van is szó.”¹³ Amikor megismeri Dariót, akit Jajcéig kísér egy darabon, ezt mondja: „Úgy bámulom Dariót, akár egy földönkívülit. Az első boszniai, az első igazi boszniai, akit látok. Jól néz ki.”¹⁴

A hagyományos útleírás elengedhetetlen kellékei a tájleírások; bármilyen tervezetlenné és véletlenszerűnek is tűnjék az utazás, minden bizonnyal nem véletlen, hogy az elbeszélő a boszniai tájat éppen Afrikába helyezi.¹⁵ („A táj a magas platóról egy rövid bemutatónak tűnt Észak-Afrikáról [...]. Kimerülve átadom magam a szerpentines útnak, Pescarans úr vezetési művészetének és az Afrika-pezentációnak.”¹⁶) Ilma Rakusa (2002), a mű kritikusa szerint az író a kopott frázisokat továbbra is messziről elkerüli, a spontán megpillantott dolgokat szarkazmussal és meglepő metaforákkal pátoszmentes költészetté alakítja át. A töredékes vázlat uralkodó formájának, mely a tájak és dolgok

---

¹² Vö. Scherpe, 2000, 149-164. o.

¹³ „[...] verstehen, nicken und lächeln [sie] [ihr] jedenfalls zu. Kontaktaufnahme mit den Eingeborenen gelungen, auch wenn es erst mal Kroaten sind” (Zeh, 2002, 13. o.).

¹⁴ „Ich starre Dario an wie einen Außerirdischen. Mein erster Bosnier, mein erster echter Bosnier. Er sieht gut aus” (Zeh, 2002, 22. o.).

¹⁵ Intertextuális utalások Hans-Magnus Enzenberg „Bosnien, Uganda.Eine afrikanische Ansichtskarte” c. szövegére.

¹⁶ „Die Landschaft hat auf dem Hochplateau eine Kurzpräsentation von Nordafrika vorbereitet [...]. *Erschöpft überlasse ich mich der Serpentinstraße*, Monsieur Pescarans Fahrkünsten und der Afrikapräsentation” (Zeh, 2002, 107. o.; 112. o.; szerző kiemelése).

Horváth, A. (2014). Az emlékezés terei Juli Zeh *A csend is zaj* c. regényében, avagy utazás Bosznia-Hercegovinán keresztül. *Topos* 3, 85-99.

leírásában dominál, vizuális szinten a pillanatfelvétel, narratológiai szinten pedig a zárt képsorok rögzítésének lehetetlensége, ill. egyenlőtlensége felel meg. Az író Srebrenicát csak S.-nek nevezi, Katja Thomas szerint ez a rövidítés leginkább az üresség érzésének fokozására szolgál (2007, 109-110. o.). Ezt a várost a teljes név már nem illeti meg. Az S. felé vezető utat már megtalálni is majdhogynem lehetetlennek tűnik; a térképek rossz irányba vezetnek, jelzőtáblák pedig nincsenek. A város maga az időn túl helyezkedik el: „Ha hat évvel ezelőtt Srebrenica utolsó napjai zajlottak – akkor ma mi van? S. utolsó utáni napjai?”¹⁷ A hely a megfigyelő pillantása alatt az üveg- és betonhomlokzatok közé préselődik: „A város apró, ahogy az első ránézésből kiderül.”¹⁸

A Srebrenicáról szóló részekben ez az inadekvátság elbeszélői elutasításként éleződik ki és ezzel a figyelem az ábrázolás mikéntjéről annak tárgyára terelődik át, ami azonban mindössze a tagadásában rejlik: „Nincs semmi látnivaló, de az bőven. Alig vannak kocsik. Nincsenek üzletek, parkok, se kávéházak. Nincsenek épülethomlokzatok se.”¹⁹ Az élettelenek, a „nincs tovább,” a néma történetek színhelye ez: egy-egy szemkontaktus a lakosokkal, amelyekből végül sosem lesznek találkozások, csupán vizuális, akusztikus, olfaktórius érzékelés, melyek azon kívül, hogy lehetetlen őket nem észrevenni, mást nem jelentenek. A szimbolizáció sikertelen, a „tovább”-ból nem lesz „ott.” Az olvasó számára, aki mit sem tud a mészárlásról, valamint az „enklávében” lévő „életkörülményekről,” persze nem derül ki mindaz, amit az otlakók nem hajlandóak elmesélni.

Az alkalmazott akusztikus motívumok által történő tájleírás végigkövethető a szövegen. A jellegzetes „csend,” amely végül még a könyv címébe is belopódzott, egészen különböző értelmezésekben vonul végig a szövegen:

---

¹⁷ „Wenn die letzten Tage von Srebrenica vor sechs Jahren stattgefunden haben – was haben wir heute? Die hinterletzten Tage von S.” (Zeh, 2002, 232. o.)

¹⁸ „Die Stadt ist winzig, scheint sich dem ersten Blick zu erschließen” (Zeh, 2002, 232. o.).

¹⁹ „Es gibt nichts zu sehen und davon reichlich. Kaum Autos. Keine Geschäfte, keine Parks, keine Cafés. Keine Häuserfronten” (Zeh, 2002, 233. o.).

Horváth, A. (2014). Az emlékezés terei Juli Zeh *A csend is zaj* c. regényében, avagy utazás Bosznia-Hercegovinán keresztül. *Topos* 3, 85-99.

szívdobbanásként, szélként, vagy mint a gondolkodó én belső hangja. Zeh szövegét elárasztja az ingerek gazdag, soha el nem apadó forrása. „Úgy érzem magam, mintha egy folyó partján ülnék és próbálnám leírni, mennyi víz folyik el előttem – és hogy milyen”²⁰ – így jellemzi tapasztalatát a megfigyelő. A folyó metaforájának megfelelően az ingerek nem egymástól függetlenek, hanem szinesztéziás kapcsolatban vannak egymással (Thomas, 2007, 111-115. o.) – egy inger ritka tehát önmagában. A zajok nem csupán leírt mondatokban jelennek meg, hanem hangfestés segítségével hallhatóak (és érezhetőek) is a szövegben: „a galambok lépkedésének hangja, ahogyan az alumínium ablakpárkányt karcolják,” „egy suttogás, egy kuncogás, a billiárdgolyók koccanása,” „a hőség elektromos zúgása.”²¹ Az utazó izlelve, szaglász és érintés útján tapasztalja meg Bosznia-Hercegovinát: „Stand-by állapotban vagyok, mindent látok, ugyanakkor semmit sem. A zajok dübörgéssé és zúgássá válnak, az illatok pedig, melyek egyszerre minden irányból áramlanak felém, büzzé elegyednek.”²² Ez a teljes testtel való érzékelés, mely az irodalmat „elemmé változtatja az anyagi-testi játékban” (Neumann & Weigel, 2000, 15. o.), értelmezhető a nyugati civilizáció azon hagyományának kritikájaként is, mely a valóságot elsődlegesen vizuális úton alkotja meg. Ezen kívül ismételtén utal a bitorlás eurocentrikus helyzetétől való távolodásra. Értelmezhetjük Zeh írását úgy is, hogy a kivetített projekción túli megismerés megkívánja az észlelés többdimenziós érzékelhető-receptív megközelítését.

---

²⁰ „Ich fühle mich wie einer, der am Ufer eines Flusses sitzt und mitzuschreiben versucht, wie viel Wasser vorbeifließt – und was für welches” (Zeh, 2002, 71. o.).

²¹ „[D]as Geräusch von Taubenfüßen, die hart über das Aluminiumfensterbrett kratzen,” „ein Wispern, ein Kichern, das Klicken von Billardkugeln,” „das elektrische Sirren der Hitze” (Zeh, 2002, 138. o.).

²² „Ich bin auf Stand-by, ich sehe alles und nichts. Die Geräusche werden zu Dröhnen und Rauschen, und die Gerüche, welche mich anfallen von allen Seiten, vermischen sich zu Gestank” (Zeh, 2002, 44. o.).

Horváth, A. (2014). Az emlékezés terei Juli Zeh *A csend is zaj* c. regényében, avagy utazás Bosznia-Hercegovinán keresztül. *Topos* 3, 85-99.

Az utazó, aki a kérdezősködés szituációit igyekszik elkerülni, de mégis szeretne a háborúról és annak okairól többet megtudni, rá van utalva beszélgetőpartnereinek kommunikációs hajlandóságára és készségére. Az, hogy bizonyos dolgokat kéretlenül is elmesélnek, kivételnek számít. Bár az utazó igyekszik megállni, hogy kérdéseit feltegye, időnként megismer bizonyos dolgokat a háborúról, annak okairól és következményeiről.

– és az emberek?

– Milyen emberek?

Igen. Hát persze, milyenek is. Összeszorítom a fogam.

– Van valami problémád, mondjuk a szerbekkel?²³

Az érzékelési módok és csúsztatások átláthatatlan játéka központi helyet foglal el Zeh szövegében. Az elbeszélő Szarajevóban és Mostarban is hangot ad meglepetésének a város létezését illetően, mely független az ő megfigyelői pozíciójától – mind olyan szövegrészek, melyek kimondottan az észlelés folyamatára mint konstrukciós eljárásra utalnak. Mind Sarajevóban és Mostarban is rácsodálkozik az elbeszélő a megfigyelő pozíciójában az adott város függetlenségére, azok épületeire, s ezek a leírások az érzékelésre, mint konstrukciós folyamatra utalnak. Ugyanezen folyamat részeként az elbeszélő öt személy útkeresését ábrázolja, akik bekötött szemmel Szarajevó különböző részein úticél és terv nélkül bolyonganak. Egyikük Isztambulban, a többiek pedig Budapesten, Varsóban és Svájcban találják magukat, és csak az ötödik utazó ismeri fel Szarajevót.

Már a szöveg elején a következőképpen mutatja be az utazási tervet a kutyának és az útitársnak:

Körülbelül nyolc évvel ezelőtt, amikor még kicsi voltál, az öcsém megkérdezte, hol van a muszlim-enklávé-Bihac [Moslemenklavebihac] és a megostromlott Szarajevo [Belagertessarajevo] városa. [...] Látni

---

²³ „und die Menschen?“ / „Was für Menschen? / Ja. Eben, irgendwie. Ich beiße die Zähne zusammen.“ / „Hast du ein Problem mit, sagen wir, zum Beispiel Serben?“ (Zeh, 2002, 31. o.)

Horváth, A. (2014). Az emlékezés terei Juli Zeh *A csend is zaj* c. regényében, avagy utazás Bosznia-Hercegovinán keresztül. *Topos* 3, 85-99.

akarom, hogy Bosznia-Hercegovina olyan hely-e, ahová el lehet utazni, vagy a haditudósítással együtt eltűnt a föld színéről.”²⁴

Ez az utazást megelőző elhatározás többféle magyarázatra is felhívja a figyelmet: először is arra a téves következtetésre, miszerint az, ami a médiában nem jelenik meg, az nem is létezik és ez az aktualitás mechanizmusára vezethető vissza, aminek számtalan politikai esemény (mint mediális termék) van alávetve; másodszor pedig a valóságot létrehozó erőre, ami a mentális térképeknek tulajdonítható (Finzi, 2013, 201. o.). A boszniai háború esetében létező domináns *mentális térkép*, ahogy a szöveg azt méltán sugallja, a tömegmédiá által közvetített, ami a térkonceptiókat elkerülhetetlenül a háború képeivel egyesíti. Míg a szöveg próbál tartózkodni a bináris áldozat-tettes-narratíváktól, az utazónak mégsem sikerül: Zeh azzal, ahogy ezt a „sikertelenséget” beismeri, ill. ironikus módon feloldja, megnyeri az olvasót. Ahol azonban ez a beismerés elmarad, a szöveg olykor banalissá válik. Szarajevóban, az „európai emlékárgyak kincsesládájában,” amikor „kipukkad [...], és a valóság rátelepszik a fogalmakra,” az elbeszélő számára számos ellentét leegyszerűsödik, melyeket „muszlimok és keresztények, katedrálisok és zsinagógák, nyugat és kelet, elhanyagoltság és elegancia”²⁵ ellentétpárokkal címkéz fel, így az oppozíciók mögötti valódi okok jelentéktelenné válnak.

Az ebből közvetlenül eredő elhatározás, azaz, hogy „vigyünk rendszert a dolgokba,”²⁶ valamint hogy az észlelést és megélést egy kérdésszűrőn futtassuk át, az ábrázolt „megfigyelés banalítására” való tekintettel megalapozottabb nem is lehetne. Eközben olyan kérdésekről van szó, melyek egy „másik,”

---

²⁴ „Vor etwa acht Jahren, als du noch klein warst, fragte mein Bruder einmal, wo die Städte Moslemenklavebihac und Belagertessarajevo liegen. [...] Ich will sehen, ob Bosnien-Herzegowina ein Ort ist, an den man fahren kann, oder ob es zusammen mit der Kriegsberichterstattung vom Erdboden verschwunden ist.” (Zeh, 2002, 11. o.)

²⁵ „[es] ploppt macht [...], die Wirklichkeit andockt an den Begriffen [...] Moslems und Christen, Kathedrale und Synagoge, Westen und Osten, Verwahrlosung und Eleganz” (Zeh, 2002, 67. o.).

²⁶ „System in die Sache [zu] bringen” (Zeh, 2002, 64. o.).

Horváth, A. (2014). Az emlékezés terei Juli Zeh *A csend is zaj* c. regényében, avagy utazás Bosznia-Hercegovinán keresztül. *Topos* 3, 85-99.

„hagyományos,” interszjektív módon értelmezhető taxonómiának felelnek meg, melyek inkább az utazó naivitását és szétszórtságát mutatják be, de persze egy Borges és Foucault nyomában létrejött „más” rendszerezésként is értelmezhetőek: „Hol terem a dinnye. Milyen zöld a Neretva folyó. Miért volt itt háború. Ki gyűlöl kit és mennyire”; „Miért nincs McDonald’s?”²⁷

Az UNO-alkalmazottal folytatott beszélgetés során a jugoszláv paraméterek átfordulnak németbe, aminek hatására a háború uralkodó, nem etnikai jellege szemléletes módon kerül ábrázolásra. Finzi szerint ezzel Zeh a német föderalizmusra és a németek Angliához és Franciaországhoz képest késői nemzetté alakulására utal (Finzi, 2013, 202. o.):

– A Rajna mentén születtem – mondom – és Szászországban élek. A szüleim svábok, anyám Bonnban, apám Berlinben él, az öcsém pedig Münchenben, de hamarosan Londonba költözik. [...]

– Ha a bajorok a svábokkal karöltve összevesznek a szászokkal és a berliniekkel a határért, akkor kinek az oldalán kellene harcolnom? [...]

– Az öcsémet el fogják üldözni Bajorországból, mert rajnavidéki – mondom – és nálam lel menedéket. Csatlakozunk majd egy Szász-Berlini konföderációhoz, míg tudunkra nem adják, hogy mindeközben a háttérben, magasabb szinteken Szászország és Bajorország között Baden-Württemberg felosztásáról folytattak tárgyalásokat.[...]

– Amilyen átláthatatlan a helyzet – mondom – annál kevésbé mélyen gyökerező a gyűlölet. – Bekapcsolja a rádiót. Jazz. Ütemre mozdítjuk a fejünket.

– Megőrültél – mondja – de igazad van.²⁸

---

²⁷ „Wo wachsen die Melonen. Wie grün ist der Neretva-Fuss. Warum war hier Krieg. Wer hasst wen und wie sehr. [...] Warum gibt es keinen McDonald’s?” (Zeh, 2002, 67. o.; 70. o.)

²⁸ „Ich bin am Rhein geboren,” sage ich, „und lebe in Sachsen. Meine Eltern sind Schwaben, die Mutter wohnt in Bonn, der Vater in Berlin, während mein Bruder in München und bald nach London zieht.” [...] / „Wenn die Bayern mit Hilfe der Schwaben gegen Sachsen und Berliner um die Grenze zu streiten beginnen, auf welcher Seite soll ich kämpfen?” [...] /

Horváth, A. (2014). Az emlékezés terei Juli Zeh *A csend is zaj* c. regényében, avagy utazás Bosznia-Hercegovinán keresztül. *Topos* 3, 85-99.

A Zeh által folytatott stratégia kétszintű. Az egyik az, hogy az elbeszélő különböző nemzetiségek képviselőit szólaltatja meg – horvátokat, boszniaiakat, szerbeket (de tény, hogy kizárólag csak férfiakat) és németeket –, megengedve, hogy minden eltérő magyarázat érvényre jusson. Másrészt azokban a momentumokban, amikor az elbeszélő a hallottakról és megtapasztaltakról reflektál, illetve amikor a főszereplő érvei ellenvéleményekbe ütköznek, egyértelművé válik, hogy a szöveg egy igen fontos üzenete az etnikai különbségek létjogultságának megcáfolása. A hallott és megélt élmények kapcsán Zeh szövegében megjelenik a szemtanúság, a valóság és az igazság vak egyesítésének kritikája is. Az elbeszélő felismeri, hogy „a büntett helyszínén állni nem változtat semmin.”²⁹ Feljegyzései végén csupán egy pillantását viszonzó hegyben látja meg ironikusan az igazság-garanciát, hogy valódi szemtanúvá váljon. Az újságíró személyének segítségével – aki a szemtanúk szócsöve – Zeh még inkább nyomatékosítja azt az elképzelést, miszerint a megértés sokkal inkább függ magától a megértőtől, mint a megértés tárgyától.

– Nem hiszem, hogy a háború előtt volt etnikai gyűlölet. – [Az újságíró] nevet.

– Egy konfliktusba való bármiféle beavatkozáshoz – mondom – legalább két azonosítható félre van szükség [...]. Ha ezek nincsenek meg, akkor például olyan személyeken keresztül vannak definiálva, akik a vezetőiknek vallják magukat. Különbözik kinek akarna ultimátumot adni

---

„Mein Bruder wird als Rheinländer aus Bayern vertrieben,” sage ich, „und kommt bei mir unter. Wir schließen uns einer Sächsisch-Berlinerischen Konföderation an, bis bekannt wird, dass im Hintergrund auf höchster Ebene zwischen Sachsen und Bayern von Beginn an über die Aufteilung Baden-Württembergs verhandelt wurde.” [...] / „So undurchsichtig die Lage,” sage ich, „so wenig verwurzelt der Hass.” / Sie stellt das Radio an. Jazz. Wir nicken im Takt. / „Du spinnst,” sagt sie, „aber du hast recht.” (Zeh, 2002, 212. o.)

²⁹ „Am Ort des Verbrechens zu stehen,” so die Erkenntnis der Erzählerin, „ändert nichts” (Zeh, 2002, 158. o.).

Horváth, A. (2014). Az emlékezés terei Juli Zeh *A csend is zaj* c. regényében, avagy utazás Bosznia-Hercegovinán keresztül. *Topos* 3, 85-99.

vagy éppen segélycsomagot/szállítmányt szállítani? Mindnek? – Még hangosabban nevet.

– És miről akar jelentést tenni? Olyasvalamiről, amit maga sem bír elviselni? – Csendben van. Végre. Még egy perc nevetés és azt mondtam volna, hogy a szerbek, muzulmánok és horvátok csupán Nyugat-Európa találmányai.³⁰

A problémák akkor kezdődnek – így lehet Zeh szövegét körülírni –, amikor ez az önmagában szubjektív észlelés, értelmezés és jelentéssel való felruházás objektív tudósításként jelenik meg, általános érvényűségre igényt tartva – és ezt a nagy nyilvánosságtól meg is kapja. Ugyanilyen ambivalens az újságíró nő ábrázolása is, akire az elbeszélő kinézete alapján tesz utalásokat, és akit mint „háromszor akkora”-ként vagy a „kövér”-ként jellemez. Zeh a médiát személyesíti meg a brit nőben, akivel utazása során többször is találkozik, és akit ő szemmel láthatóan nem talál szimpatikusnak. Zehnél a „kövér” felszínen megmutatkozik a teljes igazság. Az újságíró nő terjedelmes testével egész Boszniát eltorlaszolja: „Megfordulok, a kövér újságíró nő kitölti az egész ajtót [...]. A nap, az ég és egész Szarajevó eltűnik a háta mögött.”³¹ Az újságíró nő széles teste allegorikusan a teljes tömegmédiának felel meg. Nem látható tőle az ország, amiről tudósít. Monsieur Pescaran, az SFOR Mostarban állomásozó érzékeny és kulturált francia sajtótisztjének ábrázolása meglehetősen

---

³⁰ „Ich glaube nicht an ethnischen Hass vor dem Krieg.’ Sie [die Journalistin] lacht. ‘Für jede Einmischung in einen Konflikt,’ sage ich, ‘braucht man mindestens zwei identifizierbare Parteien [...]. Wenn es keine gibt, definiert man sie eben, zum Beispiel über Figuren, die sich ihre Anführer nennen. Wem wollen Sie sonst ein Ultimatum stellen oder Hilfsgüter liefern? Allen gemeinsam?’ Sie lacht noch lauter. ‘Und worüber wollen Sie Bericht erstatten? Über etwas, das sie selbst nicht aushalten können?’ Sie ist still. Endlich. Noch eine halbe Minute Gelächter und ich hätte behauptet, Serben, Moslems und Kroaten seien eine Erfindung Westeuropas.” (Zeh, 2002, 143. o.)

³¹ „Ich drehe mich um, der Türrahmen wird ausgefüllt von der dicken Journalistin [...]. Sie lässt Sonne, Himmel und ganz Sarajevo hinter ihrem Rücken verschwinden” (Zeh, 2002, 76. o.).

Horváth, A. (2014). Az emlékezés terei Juli Zeh *A csend is zaj* c. regényében, avagy utazás Bosznia-Hercegovinán keresztül. *Topos* 3, 85-99.

egydimenziós és mindamellett a hagyományos sztereotípiákat is követi. Gyanítható, hogy a szöveg nem csak az egzotizálni nem akarás, hanem egyfajta „pozitív diszkrimináció” szándékán is alapszik. Így a szarajevói szállás férfitendégeinek differenciálatlan s ezáltal sztereotipizált ábrázolása is azt az érzetet kelti, hogy Szarajevó óvárosát csak törökök lakják.

A regény végén felmerül a kérdés, hogy Zeh különösképp nemzetiségre és vallásra vonatkozó szándékos sztereotípiakerülése, amivel az egykori Jugoszláviából érkező karaktereket kezeli, csupán fordított előjelekkel működő balkanizmus-e, mely ugyan a választóvonalakat nem Jugoszlávián belül húzza meg, ám ennek ellenére mégis kettős mátrixon alapul. Az elfogulatlanság és tudatlanság gesztusa egyfajta jószándékként jelenik meg, mely bizonyos stratégiákat, a Másik megalkotását vagy egzotikus másságában való definiálását kerülni, valamint a műfaj problémás tradícióit és bizonyos Balkánképeket kijátszani, legyőzni próbálja. Kiemelt figyelmet érdemel az emögött álló *othering*-mentes szándék, valamint az a tény, hogy Bosznia-Hercegovina érzékelése és reprezentálása nincs alávetve Németország belpolitikai ügyeinek. Mivel a szöveg nemcsak a Balkán etnikai-kulturális különbségei mellett nem foglal állást, hanem igyekszik kerülni a tettes-áldozat-narratíva támogatását, valamint lemond az ezzel együtt járó, a médiákban nagy visszhangot keltett vádolgatásokról, akarva-akaratlanul a *politically correct* irodalom példászerű regényeként olvasható.

Irodalomjegyzék

- Bachmann-Medick, D. (1996). Multikultur oder kulturelle Differenzen? Neue Konzepte von Weltliteratur und Übersetzung in postkolonialer Perspektive In Bachmann-Medick, D. *Kultur als Text: Die anthropologische Wende in der Literaturwissenschaft*, (262-296). Frankfurt: Fischer.
- Enzenberg, H.-M. (1992). Bosnien, Uganda. Eine afrikanische Ansichtskarte. In Konrad & et al., *Europa im Krieg. Die Debatte über*

Horváth, A. (2014). Az emlékezés terei Juli Zeh *A csend is zaj* c. regényében, avagy utazás Bosznia-Hercegovinán keresztül. *Topos* 3, 85-99.

den Krieg im ehemaligen Jugoslawien, (85-90). Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Finzi, D. (2013). *Unterwegs zum Anderen? Literarische Er-Fahrungen der kriegerischen Auflösung Jugoslawiens aus deutschsprachiger Literatur*. Tübingen: Francke.

Link, J. (2005). Luftkrieg und Normalismus. In Wende, W. W. (szerk.), *Krieg und Gedächtnis. Ein Ausnahmezustand im Spannungsfeld kultureller Sinnkonstruktionen* (388-401). Würzburg: Königshausen & Neumann.

Rabitz, C. (2007). Juli Zeh in Bosnien. In Goethe Institut, *Begegnungen - Deutsche Autor(inn)en sehen die Welt*. Letöltés helye: <http://www.goethe.de/kue/lit/dos/beg/zeh/de1842615.htm>

Rakusa, I. (2002). Ein Augenschein im versehrten Land. Juli Zeh reist nach Bosnien und schildert ihre Eindrücke. In *Neue Zürcher Zeitung* v. 17.9.

Scherpe, K. (2000). Die First-Contact-Scene, In Neumann, G. & Weigel, S. (szerk.), *Lesbarkeit der Kultur. Literaturwissenschaft zwischen Kulturtechnik und Ethnographie*, (149-164). München: Wilhelm Fink.

Thomas, K. (2007). *Poetik des Zerstorten. Zum Zusammenspiel von Text und Wahrnehmung bei Peter Handke und Juli Zeh*. Saarbrücken: VDM.

Todorova, M. (2002): Der Balkan als Analysekategorie: Grenzen, Raum, Zeit. *Geschichte und Gesellschaft* 28, H.3, 470-493.

Zeh, J. (2002). *Die Stille ist ein Geräusch. Eine Fahrt nach Bosnien*. Frankfurt am Main: btb.

Žižek, S. (1997). Underground oder: Die Poesie der ethnischen Säuberung. *ÖZG* 8, H.4, 587-593.

Debreceni Egyetem, Debrecen